

Рецензії

Оксана САПЕЛЯК

АРГУМЕНТОВАНО, КОМПЕТЕНТНО...

Макарчук С.А. Етнічна історія України.
Навчальний посібник. —
К. : Знання. — 471 с.

З питань етнічної історії українців за останні десятиліття появилася низка наукових досліджень, в яких автори по-новому підходять до висвітлення історичних подій, персоналій, торкаються замовчених або заборонених у радянський час тем. Однак узагальненої компактної праці, яка б увібрала відомості етнологічних, археологічних, писемних джерел, історіографічні концепції, що розкривають питання етногенезу й етнокультурної історії українського народу посібникового типу, для освітянства, не було. Степан Макарчук на базі історичної, етнологічної, археологічної літератури дорадянських, радянських та сучасних не тільки українських, а й зарубіжних (зокрема російських, польських) вчених подав украї важливу для широкого загалу наукову працю. Логічно, струнко вибудована структура роботи сприяє засвоєнню читачем головних проблем етнічної історії нашого народу.

У **першому розділі** автор торкається питання самого предмета етнічної історії в структурі історичних наук. Окремо зупиняється над архіважливою проблемою етнологічної термінології, оскільки дотепер навіть у науковій літературі, не кажучи про ЗМІ та популярні видання, ще зустрічається радянське фальшоване розуміння понять «нація», «титульна нація», «народність», «етнічна група», «етнографічна група» тощо. **Другий розділ** праці присвячений огляду історіографії етногенезу, етнічного розвитку та самобутності українців, починаючи від аналізу літописів XII—XVIII ст. до історіографічних версій російських істориків (Дмитра Бантиш-Каменського, Михайла Погодіна, Ізмаїла Срезневського), українських (Осипа Бодяньського, Михайла Максимовича), вчених інших народів (Ернея Вартоломея Копітара, Павла Йосифа Шафарика та ін.), на основі чого випливає висновок про самостійність соціально-культурної тяглості як українців, так і їх сусідів: росіян, білорусів, поляків. Етнічна самобутність цих народів детально розглядається в роботі на базі творів Миколи Костомарова, Володимира Антоновича, Михайла Драгоманова, Михайла Грушевського, Федора Вовка, Олександри Єфименко. Слід відзначити важливість того, що автор посібника подав також детальний аналіз праць істориків Галичини XIX — поч. XX ст. При цьому розглядаються твори як москвофільського напрямку (Дениса Зубрицького, Ісидора Шараневича, Антона Петрушевича), так і репрезентантів народовської течії (Маркіяна Шашкевича, Івана Вагилевича, Степана Качали,

Олександра Барвінського, Корнила Заклинського, Юліана Целевича, Івана Франка), що важливо не тільки з наукового погляду — повноти огляду історіографії, а й введення в освітянську літературу досі мало відомих вчених із західних теренів України. Степан Макарчук подав також короткий аналіз доробку істориків ХХ ст., праці яких були заборонені в радянську добу, відтак недоступні, а отже, дотепер малознані (В'ячеслава Липинського, Дмитра Донцова, Володимира Левицького, Степана Томашівського та ін.).

У **третьому розділі** виділено питання етнічної віднесеності археологічних пам'яток, які донедавна розглядалися у відірваності власне від етнічної території їх поширення. Адже для сучасників, особливо молоді, важливо чітко уявити, що археологічна культура (зарубинецька, зубрицька, черняхівська, київська, пеньківська...) — територія нинішньої України. Далі автор посібника «Етнічна історія України» слушно зупиняється на висвітленні проблеми слов'янських етносів давньоруської держави, оскільки й нині у працях академіка Петра Толочка слідом за російськими істориками обстоюється ідея «спільної колиски» «древнерусской народности» (Древнерусская народность. Воображаемая или реальная. — СПб., 2005). Степан Макарчук, послуговуючись сучасними дослідженнями українських і російських вчених, відкидає саме поняття «древнерусская народность» як кабинетний безпредметний висновок. Автор доводить, що до появи давньоруської держави існувало три різні спільності, які він назвав праукраїнською, праросійською та прабілоруською.

У посібнику (**розд. 4**) звернено належну увагу на виникнення, вживання і розповсюдження етноніму «русини», «русичі», що актуально у наш час спекулятивного політизованого використання цієї давньої самоназви українців. Степан Макарчук висвітлює досі спірне питання етнокультурних процесів на етапі давньоруської державності, появи на історичній арені держави «Русь», знайомить читача різними концепціями, пов'язаними з цією темою (зокрема норманською гіпотезою). Причому, опираючись на давні історичні свідчення (арабського письменника VI ст. Захарії Ритора), автор переконливо доводить, що назва «Русь», «русич» існувала задовго до появи північних норманів і є природною фонемою в українській мові. Науково обґрунтованим на підста-

ві глибокого аналізу лексики, морфологічних форм тогочасної релігійної літератури є висновок вченого про те, що у складі Київської держави були праукраїнський, праросійський і прабілоруський етноси, мова яких значно різнилася.

Простежуючи історію українського етносу, Степан Макарчук окремим питанням виділяє епоху золотоординського поневолення і занепаду давньоруської державності (**розд. 5**). Автор спростовує гіпотезу російських істориків Михайла Погодіна і Василя Ключковського, яку в російській, а згодом радянській історіографії було прийнято як теорію про те, що орда хана Батия повністю винищила людність на території Середнього Подніпров'я, і вона на кілька століть перетворилася на пустиню. «Теорія пустині» слугувала «науково» довести, що спадкоємницею Київської Русі є Москва, а «малороси» — утворення внаслідок змішування у XVI ст. мігрантів з Польщі з племенами печенігів, половців, берендеїв. У цьому ж розділі згідно з історичними фактами, а не певними ідеологемами автор простежує відносини між Руським князівством і Польщею. Не менш цінним є компетентне доведення українськості Закарпаття. Тут читач знайде ґрунтовне об'єктивне висвітлення міжетнічних відносин у Великому князівстві Литовському, новий погляд на стратифікацію у цій державі, нездеформованість етносоціальної структури українців. З цього огляду автор переконливо відкинув міф про український народ як націю селян. Степан Макарчук подав відомості про визначних українських магнатів та українську шляхту, конфесійну приналежність української шляхти від кінця XVI — до середини XVIII ст., що є вкрай необхідним для усвідомлення духовної культури українців. Врешті у навчальні посібники введено наукове, не політично заідеологізоване трактування Берестейської унії в етнічній історії України. Автор підкреслив, що «унія набула рис національної релігії, стала органічною частиною народної культури».

Варто наголосити, що Степан Макарчук на наукових (без романтичного нальоту) засадах підійшов до інтерпретації національно-визвольних змагань українського народу всередині XVII ст., козацтва як явища, постаті Богдана Хмельницького, а головне — відносин між Україною і Росією та Польщею (**розд. 6, 7**).

Вперше в літературі освітянського спрямування належна увага звертається на українське покордон-

ня (**розд. 8—10**) від історичних часів до сучасності: українсько-польську, українсько-словацьку, українсько-угорську, українсько-молдовську, українсько-білоруську, українсько-російську межу, відносини між українцями і татарами, Запоріжжям і Туреччиною. У цих розділах вчений розкриває причини втрат українських етнічних територій на західному кордоні, особливо болючі після Другої світової війни. Автор доводить неправомірність висновків (зроблених на догоду встановленим у 1939 році державним кордонам) українських і білоруських вчених про кордон між Україною і Білорусією у праці «Полесьє. Матеріальна культура», що вийшла 1988 р. у Києві. Насправді ж віднесення українських етнічних земель до складу Білорусі призвело до великих втрат України. С. Макарчук детально зупинився на питанні виникнення у XVII ст. Слобожанщини, заселення цієї території головно вихідцями із Правобережної України; колонізації Нижнього Подніпров'я і Північного Причорномор'я. На вагомому статистичному матеріалі автор довів, що наприкінці XVIII — середини XIX ст. у цій частині України основну масу поселенців становили українці, незважаючи на намагання царської Росії заселити Північне Причорномор'я і Нижнє Подніпров'я іноетнічним населенням: сербами, болгарами, німцями, греками, молдаванами, угорцями, албанцями. Вчений торкнувся також питання етнодемографічного переважання українців на Кубані.

Вперше в науково-освітній літературі подається етнопсихологічний портрет українців у порівнянні з іншими народами, зокрема сусідніми (російським та польським) — (**розд. 10**).

Вагомим внеском у навчальну літературу є підняті у праці проблеми міграцій українців, починаючи з XI ст., впливу міграційних процесів на етнодемографічну ситуацію в Україні. При цьому слушно введено до посібника питання демографічних процесів в Україні загалом (**розд. 11—13**), простежується природний і механічний рух населення підросійської України, динаміку етносоціального руху на західноукраїнських землях до 1914 р., втрати в час Першої світової війни. Аналізуючи російські, польські, румунські і чехословацькі переписи населення вчений робить висновок про справжню трагедію українського народу у 20—30-ті роки XX ст., особливо як наслідок колективізації сільського господарства, голодоморів 1921 і 1932—1933 рр., втрати народонасе-

лення за роки Другої світової війни. До посібника ввійшли дані про приєднання Західної України до УРСР та репресивні акції в західних областях України (**розд. 13**), зокрема депортацію 1940 р. понад 100 тис. осіб у Пермську, Свердловську, Ярославську, Вологодську, Омську області та Комі АРСР; виселення прикордонних сіл на західному кордоні, яких виявилось 229 з населенням 102800 осіб; розстріл в'язнів тюрем у західних областях України під час відступу Червоної армії у 1941 р. Автор вводить до посібника дані про переселення українців 1946 р. з їх одвічних етнічних земель, переданих Радянським Союзом Польській Республіці. Втрати української людності 1946—1947 рр. внаслідок голоду в Україні, придушення національно-визвольного руху (арешти, розстріли, депортації) виявляють радянську політику підризу природного генофонду української нації. Вичерпно, мовою цифр, вчений розкрив злочини радянського режиму: фізичне нищення українського народу, подальша його русифікація у XX—XXI ст.

У **чотирнадцятому розділі** Степан Макарчук розглядає загальну динаміку чисельності населення України та його національний склад за переписами 1950, 1970, 1979, 1989 і 2001 рр., яка прозора свідчить про нинішні політичні спекуляції щодо питання національних меншин в Україні. На підставі детального аналізу даних переписів вчений доводить, що всупереч поширеній серед офіційних кіл нашої держави думці про 121 національність, яка проживає в Україні, національних меншин в Україні — не більше 43.

Цілоком новою темою в освітній науковій літературі є матеріал **п'ятнадцятого розділу** про антропологічні особливості українців. Таке питання в радянський період трактувалося як націоналізм і расизм, фактично антропологія як наука була заборонена. Насамперед Степан Макарчук знайомить читача з історіографією цієї наукової проблеми, вивчення антропологічних рис українців українськими, російськими, польськими вченими (Дмитро Анучін, Ізидор Коперницький, Павло Чубинський, Федір Вовк, Ростислав Єндик, Василь Дяченко та ін.), які фіксують незаперечний факт: антропологічно українці по суті не відрізняються від інших народів Європи.

Шістнадцятий розділ праці присвячений історичним етнопонімам і етнонімам українського народу. На великому фактологічному матеріалі вчений відстежує етноніміку на теренах України від назв етно-

графічних груп, етнополітичних назв до локальних. Доводить, що вони не протиставляються загальній назві народу і держави: українці й Україна.

У **сімнадцятому розділі** читач знайде дотепер не досліджену тему: українська діаспора. Структурно виділено діаспору на пострадянському просторі, становище українців у Російській Федерації, Казахстані, Туркменистані, Узбекистані, Киргизстані, Азербайджані, Вірменії, Грузії, Білорусі, Молдові, Естонії, Литві, Латвії. В окремому підрозділі характеризуються українські етнічні групи в Польщі, Словаччії, Угорщині, Румунії. Об'єктивно подано драматичні обставини життя українців в умовах польської етнічної політики, асиміляційні процеси у Словаччині та Румунії. Коротко, але водночас доволі повно С. Макарчук знайомить із специфікою життя українських поселенців у країнах Америки (Канада, США, Аргентина, Парагвай, Уругвай, Бразилія та ін.); Західної Європи (Франція, Великобританія, Німеччина, Сербія, Швеція, Данія, Австрія, Хорватія, Боснія); Австралії та Китаю. У цьому ж розділі автор подав

загальну характеристику і сучасної трудової еміграції, її причини, умови життя нинішніх емігрантів.

Загалом треба відзначити величезне значення праці «Етнічна історія України», в якій вперше узагальнено наукові студії, які таким чином стали доступними для студентства, широкого загалу. При цьому Степан Макарчук розглядає етнічну історію України у контексті соціальних, етнічних, політичних процесів інших європейських країн. Високий науковий рівень і доступність викладу — визначальні особливості посібника. Після кожного розділу читач знайде список використаної літератури, що допоможе студентській молоді у її глибших зацікавленнях тою чи іншою темою етнічної історії. Доречними є й контрольні запитання, поставлені автором наприкінці розділів, які продумано спрямовані на виокремлення засадничих проблем, про які велася мова.

Без перебільшення можемо констатувати появу науково вартісного посібника для освітянства. «Етнічна історія України» Степана Макарчука — вагомий внесок у розвиток української гуманітарної науки й освіти.